
CRNA GORA KAKO SU JE DRUGI VIDJELI

Vanja Vukićević-Garić

In reference to the book of Marija Krivokapić and Neil Diamond: Montenegro in Anglo-American travel writing and fiction, the author of this paper recollects travel writers and other authors from the Anglo-Saxon region who have experienced Montenegro in various ways, through direct insight or imagination, and concludes that we should be open to the perception of others about us and that our perception of others is what tells even more about us.

Vođena istraživačkim i analitičkim duhom, a napisana odmjerenim akademskim i, ujedno, veoma prijemčivim stilom, ova izuzetna publikacija nudi nam jedinstveni i nepristrasni pogled na poglede drugih na nas: naime, „putujući“ kroz raznovrsne putopisne forme nastale na engleskom jeziku od kraja osamnaestog vijeka do danas, monografija *Crna Gora u angloameričkoj putopisnoj književnosti i beletristici* iscertava mozaik slika i sličica Crne Gore koji je nastajao kroz nešto više od dva vijeka u očima, a kroz pero, angloameričkih putnika, za koje je Crna Gora, možda i više od svih ostalih balkanskih prostora, gotovo

uvijek predstavljala fantastičnu *drugost*, nepoznanicu pogodnu za smještanje u razne fiktivne okvire. Opisujući prve podsticaje za pisanje knjige, autori navode neke od prepoznatljivih situacija u kojima smo se, vjerovatno, svi našli ako smo putovali negdje dalje u zapadnu Evropu, Veliku Britaniju ili Ameriku, te bili pitani od strane slučajnih poznanika odakle smo. Na odgovor „iz Montenegra“ sasvim sigurno nisu bile rijetke reakcije poput onih koje autorka Krivokapić navodi da je doživjela, kada bi sagovornici pitali je li to „Negdje u Južnoj Americi?“, „Pokrajina u Portugaliji!“ „Blizu Maroka?“ i slično. Međutim, mnogi su – upravo među takvim sagovornicima – više čuli i doznali o Crnoj Gori kada su 2007. godine svjetske novine objavile vijest o novom filmu u kojem čuveni britanski detektiv Bond igra poker u kazinu hotela Splendid, istog naziva kao film: *Casino Royal*. Iako film, da stvari budu zamršenije, uopšte nije snimljen u Crnoj Gori, ipak je ova reklama doprinijela drugačijem pozicioniranju naše zemlje na turističkoj mapi, iako ne možda i pouzdanijoj, preciznoj i objektivnijoj slici koju je svijet, prije svega angloamerički, gradio o ovoj jadranskoj i balkanskoj polu-egzotici, polu-misteriji, može se reći, ne samo u kulturološkom, već i u etno-geografskom smislu. I danas mnogi savremeni putopisni blogovi i turistički sajtovi na engleskom jeziku počinju citiranjem čuvenog engleskog romantičara lorda Bajrona, koji je, navodno, napisao kako se u trenutku stvaranja naše planete, najljepši spoj zemlje i mora desio na crnogorskom primorju. Jedan članak iz 2006. godine, kako navode autori, naslovljen je „Dragulj koji je ushitio Bajrona i Bonda“.¹ Ali Bajron, kao ni Džejms Bond, nikada nije

¹ Nik Pollinger, “Jewel that thrilled Byron and Bond”, *The Telegraph* (Nov. 11, 2006). <http://www.telegraph.co.uk/finance/property/expat-property/4202029/Jewel-that-thrilled-Byron-and-Bond.html>. (prema: Krivokapić i

posjetio u Crnu Goru, što opet govori u prilog više puta opaženoj sklonosti ovdje tematizovanog, „pogleda drugih“, „pogleda izvana“ da fikcionalizuje ono što ne poznaje, ili nedovoljno poznaje, te da upisuje aktuelne društvene-ideološke, ili političko-ekonomske kontekste i ciljeve svoje kulture, u datom historijskom trenutku, u kulturni i geografski prostor drugog.

Ispitivanje sklonosti valjda svih velikih sila da imperijalistički fikcionalizuju, ili fikcionalno, tekstualno imperijalizuju svaku drugost razvija se u ovoj knjizi sagledavanjem paradoksalnog prisustva Crne Gore u očima zapada, koje se kretalo, opet očekivano kad se uzmu u obzir razne historijske okolnosti, od prezrive užasnutosti primitivizmom i divljaštvom, do romantičarskog (nerijetko i romantičnog) oduševljenja upravo „plemenitim primitivizmom“, prirodnošću i neiskvarenim gostoprimstvom crnogorskih ljudi i prirode – stav koji je nesvjesno kumovao popularnom turističkom sloganu “wild beauty” (koji se danas već, takođe, može smatrati ambivalentnim). Autori ovo ispitivanje grade hronološki, osvrćući se na rane prikaze, ili pretpostavke o prikazima, koji su postojali i prije bogatih literarnih primjera devetnaestog, a zatim i dvadesetog vijeka, kao i savremenog doba. Zanimljiva je, kad govorimo o ranim projekcijama, tvrdnja Pitera Prestona, koju autori u ovoj studiji pominju, da je još Šekspir na pragu sedamnaestog vijeka, kada je napisao *Bogojavljenku noć* (1601), „zamislio“ Crnu Goru kao Iliriju, ili Iliriju kao Crnu Goru, u koju je smjestio svoju dramu: romansu o igri privida, prerušavanja i stvarnosti, koja, kako suptilno akcentuju Krivokapić i Dajmond, upravo korespondira sa igrama prerušavanja “na kojima često gradimo slike sopstvene stvarnosti i identifikujemo „druge“.

Dajmond, str. 9).

Rani zapisi o Crnoj Gori, oni s kraja osamnaestog vijeka, predstavljaju sporadične i predrasudama ispunjene osvrt putnika koji su o njoj i njenom „gorštačkom“ i „sirovom“ stanovništvu slušali iz druge ruke – uglavnom od Mletaka, Kotorana ili Austrougara, čiji je pogled i sam obilovao predrasudama. U tom smislu, zanimljivo je spomenuti Ajlsa Irvina, velikog engleskog putnika, o čijim zapisima autori doznaju na osnovu studije Branka Momčilovića, *Iz istorije jugoslovensko-britanskih kulturnih veza od 1650. godine do II svetskog rata*, i čiji osvrt na Crnu Goru, kroz karakteristično detaljan stil tipičan za 18.vijek, gradi sliku primitivne, necivilizovane divljine, lišene svake finoće u ponašanju, čak i zdravog razuma. Takva slika je, iako pretjerena i neprovjerena, budući da je Irvin „doznavao“ o Crnoj Gori posredno, ipak udarila temelje mnogim kasnijim projekcijama. Vjerovatno glavni razlog za ova i slična pretjerivanja, kako s pravom sugerišu autori, leži u činjenici da je Crna Gora dugo percipirana kao kulturno prazan prostor, budući bez važnih tragova helenskog i renesansnog nasljedja, te kao takva i neinteresantna za zapadnoevropske kulture. Osim toga, kako je njen politički uticaj bio periferan, ona je čak i u razdobljima burnijih ratnih dešavanja ostajala prilično marginalizovana u očima zapada, te više uzgred konstatovana tek kao granično, rubno područje u komšiluku velikih sila (otomanske, austrougarske, mletačke) koje je nekako odolijevalo i njihovim udarima i prisvajanju, što su opet mnogi tumačili kroz prizmu nepristrupačne divljine, što u prirodnom, što u civilizacijskom i psihološkom smislu. Kao takav prostor – nepoznat, neistražen, nedokučen i možda nedokučiv – poput prazne, neispisane stranice – Montenegro nastavlja da bude pogodno tle za razne projekcije političara, pisaca, novinara, naučnika i putnika koji su se ili obreli tu ili

su, naprosto, slušali o ovoj dalekoj zemlji od svojih zemljaka koji je jesu posjetili.

Tako devetnaesti vijek, sa svojim brojnim primjerima putopisnog pisma, često opisuje crnogorski kamen kao vanzemaljski, fantazmagorijski prostor, naročito kroz tekstove onih koji su se usudili zaći u njega kotorskim serpentinama, na putu gdje ih je znao dočekati Petar II Petrović Njegoš lično, koji nerijetko u tim zapisima postaje tipičan junak bajronovskog tipa. Značajniji i anagažovaniji putopisi 19. vijeka prate razvoj takozvanog „Istočnog pitanja“, pa u ovoj knjizi možemo čitati i o romantičarskom uzletu britanskog liberala Viljema Gladstouna, koji je nadahnuto govorio o stradanjima „male Crne Gore“, ali koji je, međutim, takođe nikada nije posjetio, zatim o ushićenju viskontese Strangford, kao i o komičnim, na momente istinski briljantnim, zaključcima Atola Mejhjuua. Atol Mejhju, inače sin Henrija Mehjuua, jednog od osnivača *Punch*-a, kultnog londonskog satiričnog nedjeljnika, stigao je sa prijateljem „Dikom“ u Kotor 1880. Godine. Od tada počinju njihove avanture kroz Cetinje, pa i kroz Podgoricu na kratko, koje su predstavljene u najboljem humorističkom maniru u Mejhjuuovom članku pod naslovom „Crna Gora kako smo je mi vidjeli“. Navodeći prvo kako su ih Kotorani čudno gledali kad su izrazili želju da idu na Cetinje, te zamolili da im nabave konje, on predstavlja niz urnebesnih situacija, od kojih mnoge, pored obilja komičnih tonova, nude i vrlo pronicljive uvide u crnogorske prilike i naravi. Kako kaže Mejhju, Kotorani su se vidno jedva uzdržali da im se ne rugaju:

Dikov pokušaj da ugura svoje prilično holandske porcije u malu šupljinu turskog sedla, sa jabukom koja je izgledala kao bizonova grba i zaglavljem koje je izgledalo

*kao vrh vindzorske stolice, morao je za njih biti poseban spektakl i ozbiljno iskušenje. A ni ja nijesam bio oslobođen naglašene svjesnosti specifične neobičnosti svoje pojave, natakaren na vrh gotskog uzvišenja muva-
ma izjedenaog ponija [...] koji je prijetio da će odmah da raskine prijateljstvo – sa stopalima zabijenim u najkraće uzengije i koljenima zašarafljenim do visine mog struka.*

Dalje, opisujući svoj i Dikov smještaj u cetinjskom hotelu nazvanom „Kod Vuka Vuletića“ – kasnije hotel Grand – Mejhju o tamošnjoj usluzi kaže:

Da crnogorska „Meri“ nije bila odjevena u bijelu haljinu, crnu kecelju i flanelni prsluk bez rukava, te da posluga u hotelu koja nam je prinosila naše „Bluere“ ujutru nije dolazila u aranžmanima nebrojenih crvenih sakoa izvezenih zlatnim koncem i u dugim bijelim ogrtačima koji su oko struka bili nabrani jarko crvenom maramom, iz koje je virio mali arsenal vatrenog oružja – i da knjažev sekretar g. Popović nije uvijek presjedavao za doručkom u punom sjaju svoje narodne nošnje, kao i sa austrijskim „Gasser“ revolverom zabijenim o opasač, mi bismo, barem zbog udobnosti u kojoj smo smješteni, lako zamislili sebe u nekom dobrom francuskom pansionu ili u supriornoj njemačkoj Gasthaus.

Nešto dalje u ovom višestruko zanimljivom tekstu, Mejhju će više puta zabilježiti svoje čuđenje nad već poslovičnim cetinjskim i crnogorskim besposličarenjem, „apatičnim duhom muškaraca“, te opštim izbjegavanjem posla. „Nikada nijesam vidio nijednog Crnogorca da se latio nekog posla koji bi mu

možda donio neki ‘cvonjak’“, kaže on. Još veću nedoumicu izazivala je činjenica da je, uprkos tome, kafana „Kod Vuka Vuletića“ gotovo uvijek bila puna:

Ovo niko ne može da razumije; osim, možda, ako knjaz, u svom dvojnomoj kapacitetu oca ovih ljudi i vlasnika hotela, ne snabdijeva svoju djecu neophodnim džeparcem da bi patronizovao svoju kuću gostoprinstva i zabave.

Ipak, i pored ovih humorno prikazanih scena i prizora, Mejhju konstatuje sumornost svakodnevnog života riječima da su i on i njegov prijatelj Dik ubrzo počeli da dijele osjećaj depresivnog austrijskog diplomate koji je rekao da je život na Cetinju kao u nekom sarkofagu: imate osjećaj da ste živi zakopani.

Treći dio knjige posvećen je slikama Crne Gore u prvoj polovini dvadesetog vijeka. U njemu se susrećemo sa društveno i politički najangažovanijim putnikom u ovim krajevima, Idit Daram, zatim sa Harijem de Vintom, pa sa najdužim zapisom na engleskom jeziku iz ovog perioda: iz pera Vajona i Pransa, jer oni su zašli mnogo dublje u Crnu Goru od prethodno pomenutih putopisaca. Pominje se i Roj Trevor, kao i hrabri mladalački ideali Džojisa Kerija, anglo-irskog pisca koji je učestvovao u balkanskim ratovima. U narednim poglavljljima možemo čitati o zaprepaščenjljima bračnog para Džana i Kore Gordon crnogorskim „srcem tame“, kao i o vjerovatno najpoznatijem putopsinom djelu o jugoslovenskim prostorima, a to je: *Crno jagnje i sivi soko* od Rebeke Vest.

Ni čuveni tvorac *Drakule* nije zaobišao, maker ne u fiktivnom smislu, našu zemlju. Godine 1909. Brem Stouker, inače poznat po svojim gotskim i romantičnim fantazijama, objavio je roman *Dama pod pokrovom* (*The Lady of the*

Shroud), smjestivši radnju u predio južnog Jadrana, koji se nalazi u kraljevstvu *Plavih Planina*. Da dodamo da Stouker, takođe, nikada nije posjetio Crnu Goru, osim na ovaj način – u imaginaciji.

U četvrtom dijelu ove monografije autori se bave tekstovima nastalim u drugoj polovini 20. vijeka. Ovdje čitamo o Neru Vulfu, junaku 36 romana američkog pisca Rekse Stauta, koji je rođen neđe u „Black Mountain“ i vraća se, u istoimenom romanu, svojoj zemlji radi krvne osvete. Crna Gora je u ovom djelu projektovana kroz svjetlo ideologije hladnog rata; ona postaje predio komunističkih špijunskih igara i šablona. Poput Šerloka Holmsa, i Nero Vulf ima obožavaoce širom svijeta, te grupe posvećene njegovom liku na društvenim mrežama. Na tim mrežama se putnicima prije nego krenu u Montenegro savjetuje da pročitaju roman, te da prate njegove stope, a mnogi izražavaju i razočaranje nakon povratka jer nisu naišli na reference na Nero Vulfa dok su boravili kod nas.

Baveći se osvrtima na Crnu Goru u tekstovima iz devedesetih, autori konstatuju da, iako su i u slučaju Crne Gore, kao ostalih bivših republika, putopisne mape određene ratnim dešavanjima, ipak Crna Gora nije mogla ponuditi koliko njene komšije. Veliki putopisci poput Pola Teroua i Bila Brajsona su nas zaobišli, a Robert Kaplan nas pominje samo kao dom političkog disidenta Milovana Đilasa.

Malo više fiktivnog prostora dobijamo nešto kasnije, u djelu američkog pisca Starlinga Lorensa, preciznije, u njegovom romanu prvijencu *Montenegro* iz 1997. godine. Najčešće kategorisan kao istorijski i ljubavni roman, ovaj tekst je kritika okarakterisala i kao djelo o kompleksnosti pitanja koja se odnose na etno-identitet.

U 21. vijeku nas je posjetila irska putnica Dervla Marfi, kako doznajemo iz ove knjige, i opisala u putopisu *U ugarcima Haosa*. Nakon 2006. godine i ponovnog sticanja državnosti, Crna Gora se javlja u turističkim brošurama i reklamama kao „neotkrivena zemlja“, pa se putnicima savjetuje da se vakcinišu protiv raznih bolesti prije nego se upute u otkrivanje naših egzotičnih čari. Ovdje autori neizbježno upućuju na jednu drugu vrstu imperijalnog pogleda, onog koji putnik teško da može izbjeći, čak i kad to želi. Nekada kroz naizgled osvijesteno i objektivno opažanje intelektualaca provijava snažna kulturološka dominantna zemalja iz kojih dolaze, te teško izbjegavaju superioran stav u svojim generalizacijama i neumitnom redukcionizmu kojem one vode. Krivokapić i Dajmond pri kraju ovog više nego zanimljivog mozaika pom-inju i Pola Ričarda Skota, čiji roman *Montengro or Bust* eksplicitno sebi određuje zadatak da podrije turistički diskurs o Crnoj Gori koji ide na liniji „Montenegro ili Monte Carlo“. Najzad, tu je i putopis iz 2014. godine koji je napisao Fulbrajtove stipendista Pol Dišman, pod nazivom *The Full Monte*, koji autori ove knjige ujedno ocjenjuju i kao najznačajniji zapis iz recentnog perioda.

Čitajući knjigu *Crna Gora u angloameričkoj putopisnoj književnosti i beletristici* iznova dolazimo do zaključka da se radi o izuzetno zanimljivoj, značajnoj i edukativnoj publikaciji. Ona je u mnogim svojim aspektima interdisciplinarna – jednako interesantna i informativna za istoričare, sociologe, antropologe, kao i ljubitelje beletristike i književnosti uopšte. Ne samo anglisti, već i izučavaoci montenegristike, kao i, šire, balkanistike, mogu u njoj pronaći obilje materijala za promišljanje i analizu. Teorijski okvir post-kolonijalne kritike, čijim su se alatima njeni autori analitički iznijansirano i akademski

odmjereno služili, dublje i slojevitije osvjetljavajući svaki od navedenih putopisnih fenomena i posmatranja, nipošto ne zamagljuje pitkost i prijemчивost ove studije za širu čitalačku publiku. Uostalom, kao i gore pomenute humanističke nauke, tako i mi svi koji iz njih učimo o sebi i svijetu u kom živimo – čime god da se bavimo – uvijek treba da ostanemo kritički otvoreni za slike sopstva percipiranog iz ugla drugih, kao i obrnuto: za svjesnost da su naše slike i govor *o drugima* uvijek i neizbježno slike i govor *o nama* samima.

Na to nas u ovim redovima, a još više između redova, Marija Krivokapić i Nil Dajmond upečatljivo podsjećaju, ujedno nam pružajući jedan zaista dinamičan čitalački užitek.